

УДК 340.12

Кисляков Володимир Павлович, 1946 р.н. Закінчив філософський факультет Ленінградського державного університету, кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та культурології УДМУ. Викладає філософію та теорію держави і права. Коло наукових інтересів: філософія, теорія права.

Проблема визначення предмета філософії права

Автори розглядають проблеми праворозуміння, правосвідомості та правової культури як прикордонні проблеми філософії та права. Саме такі проблеми й складають предмет філософії права як синтетичної області знання. В статті підкреслюється зв'язок між історично обумовленими вимірами в праворозумінні та предметом сучасної філософії права.

Юридична освіта у колишньому СРСР цілком успішно обходилася без такої навчальної дисципліни, як філософія права. Багато з того, що було накопичено в російському правознавстві після 1917 року, було відкинуто і забуто. Немає великої потреби говорити про те, як ми за все це дорого розплачуємося. Юридичний світогляд і професіоналів-юристів, і всього багатонаціонального населення страждало обмеженістю і примітивізмом. Такий стан юридичного світогляду не міг не позначитися на правосудді, на стані всього правотворчого і правозастосувального процесу.

Починаючи з кінця 80-х років, правова наука переживає свою епоху Відродження. Конституційні процеси у суверенних державах, що утворилися на уламках СРСР, обумовили теоретичні пошуки у напрямку розуміння права. Стало очевидним, що класове тлумачення права і його функцій цілком застаріли, втратили своє соціальне й евристичне значення. У такій ситуації теоретичне правознавство змушене було шукати нові ідейно-правові орієнтири. Вчені-юристи, філософи, соціологи знову звернулися до праць європейських і вітчизняних вчених, у яких обґрунтовувалася природно-правова теорія.

Повернення до природного права як фундаментального принципу людської цивілізації ініціювали дискусії, предметом яких стало питання про співвідношення природного і позитивного права. Російський вчений В.С. Нерсеянц достатньо переконливо вимагає розрізнити право і юридичний закон. З позиції природно-правової теорії не всякий юридичний закон може розглядатися як правовий. Простіше кажучи, закон не завжди є формою прояву права. На думку проф. В.С. Нерсеянца,

центральним, основним питанням філософії права є питання про співвідношення права і закону. **По суті він і предмет філософії права повністю зводить до з'ясування даного співвідношення** в ході еволюції права [1]. Вважаємо, що філософія права і як наукове дослідження, і як навчальна дисципліна досліджує і вивчає межові проблеми, тобто такі проблеми, що виникають на стику двох таких наук, як філософія і право. Якщо погодитися з розумінням філософії як науки про всезагальне, а права – як науки, що вивчає локальну частину людської діяльності, тоді і право входить у коло філософських проблем. Багато філософів XVII і XVIII століть достатньо серйозно вивчали проблеми права. Незаперечним фактом є те, що ідея природного права була сформульована філософами Нового часу (Гоббс, Локк, Юм). За часів Гегеля філософія права розглядалася як одна з галузей філософського знання. Суперечки про те, до якої науки належить філософія права, не втрачають своєї гостроти і сьогодні. Одні стверджують, що філософія права є філософською дисципліною, а інші – юридичною. На наш погляд, такі суперечки нагадують суперечки про спірну спадщину, що завжди малопродуктивні і безперспективні.

Філософія права як наука виникла у процесі логіко-онтологічного обґрунтування принципів, ідей і презумпцій права. На її формулювання безпосередній вплив справило філософське розуміння природи і сутності людини. Людина як суб'єкт права є лише відбитком своєї цілісної сутності, свого універсального прояву в навколишньому світі. Цілісність людської сутності, філософська інтерпретація активності людини є ключем до розуміння її правосуб'єктності. Тому

філософія права, в нашому розумінні, є **синтетичною наукою, результатом плідного синтезу філософії і права**. Синтез відбувся і відбувається як у цілях, які ставить перед собою філософія права, так і в методах, якими вона користується для досягнення своїх цілей.

У зв'язку з цим варто більш конкретно визначити цілі філософії права і методи, якими вона користується. Вважається, що визначення цілей філософії права певною мірою розкриває і її предмет. До речі, цілком можливо йти і зворотним шляхом.

У першу чергу хотілося б звернути увагу на таку **головну мету філософії права як розуміння права**. З моменту виникнення права філософи античності, римські юристи намагалися виявити зміст і призначення права (закону). Для еллінської культури право ототожнювалось зі справедливістю. У такий спосіб зміст і призначення права в епоху античності розкривався через установлення справедливості. Іноді здається, що розгляд права як засобу, за допомогою якого встановлюється справедливість, незаслужено забутий. У сучасній теорії права увага переважно акцентується на регулюючій функції права, що цілком виправдано за умов розвинутої суспільної діяльності людей. Проте ми ніколи не можемо забувати, що сподівання справедливості є за всіх часів актуальним і непроминальним. Розуміння права як справедливості є величезним завоюванням людської культури і цивілізації. Справедливість, закріплена в юридичній нормі, стає матеріальною силою, ніби переходить зі сфери належного у сферу сущого.

Відомо, що паростки нових людських відносин виникають у надрах старого суспільства. З історії європейського права нам добре відомо, що буржуазні відносини не могли розвиватися без перегляду основних цінностей людського буття. Розуміння права як справедливості ніким не відкидалося, але ідеологи третього стану все більше і більше розглядали право як сукупність юридичних правил, що забезпечують індивідуальну свободу. В основі буржуазної економіки лежить індивідуальна свобода виробника. Право як юридична форма суспільних відносин не могло не відреагувати на вимоги принципово нової економічної ситуації. Розуміння права як індивідуальної свободи, закріпленої у юридичних правилах, стало аксіомою для правової ідеології XVII-XVIII сторіч. З усього, що сказано вище, можна зробити деякі висновки.

По-перше, ми спостерігаємо рух у праворозумінні і бачимо, що цей рух історично обумовлений, тобто в ньому спостерігається певна закономірність. На шкалі цінностей крім

справедливості з'являється свобода, і з'являється вона не з волі видатної особистості або якогось іншого авторитету, а як наслідок нових суспільних відносин, що формуються.

По-друге, стає зрозумілим, що саме праворозуміння є результатом філософського осмислення права і, отже, входить у зміст предмета філософії права.

Отже, праворозуміння органічно входить у зміст предмета філософії права, що зовсім не виключає вивчення даної проблеми в рамках загальної теорії права і соціології права. Більш того, дослідження праворозуміння загальною теорією права і соціологією права свідчить про багатогранний характер цього явища, до аналізу якого застосовується комплексний підхід. К. Маркс дуже чітко помітив, коли говорив про те, що спосіб, який існує і виявляє свідомість, є знання [2]. Розуміння права – це форма прояву правової свідомості. Зрозуміло, що не можна зводити правосвідомість винятково до праворозуміння, але що останнє є вищою формою діяльності правосвідомості – факт, який важко заперечити. Ми вважаємо, що між праворозумінням і правосвідомістю існує безпосередній зв'язок. Правова свідомість через теорію праворозуміння активно впливає на формування правових норм, на процес правотворчості й інші елементи правової системи. Сформоване в теорії права пояснення правотворчого процесу страждає зайвим позитивізмом, на що справедливо звернув увагу професор Л.І. Спиридонов [3]. Філософський аналіз основ правотворчого процесу не тільки усуває недоліки юридичного позитивізму, але і сприяє всебічному розумінню того, як народжуються правові норми. Здається, що філософія права, досліджуючи підстави правотворчості, спроможна розв'язати, якщо хочете, помирити, прихильників історичної школи права з непоправними нормативістами. Злитість правосвідомості з аналітичним правознавством, позитивним правом знижує його потенційні можливості у впливі на всю правову систему. Тому вважаємо за необхідне розглядати правову свідомість у курсі філософії права. Це ніяк не означає вилучення правосвідомості з загальної теорії права. Мова йде про те, що юридичний підхід до правосвідомості має бути органічно поєднаний із філософським. Філософія у змозі розкрити природу і механізми функціонування правосвідомості, визначити взаємний зв'язок форм свідомості суспільного індивіда, що так необхідно як юридичній теорії, так і юридичній практиці. До визначення предмета філософії права можуть бути і є різноманітні підходи. У даній же статті ми хотіли звернути увагу на

плідність синтезу філософії та правознавства у вирішенні пограничних проблем, до числа яких належить розуміння права, правова свідомість, правова культура. Філософія в трьох вимірах: онтологічному, гносеологічному й аксиологічному. Онтологічний підхід до права передбачає розгляд буття права і його відносини з іншими формами буття людини. Гносеологічний підхід передбачає аналіз діяльності правової свідомості, її спроможності відбивати правову дійсність, встановлювати закономірності її розвитку, зміни. Філософія права

активно бере участь у формуванні юридичного світогляду. Світогляд взагалі, і юридичний зокрема, є відношенням індивіда, соціальної групи до існуючої у суспільстві правової системи, відношення до самого себе як до суб'єкта права. Відношення суспільного індивіда до права, визнання або невизнання його присутності в суспільних зв'язках і відносинах складають зміст аксиологічного підходу до права, є стрижнем юридичного світогляду.

Література

1. Нерсесянц В.С. Философия права. – М.: Инфа-М; Норма, 1997. – 647 с.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология // К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М., 1955. – Т. 3.
3. Спиридонов Л.И. Лекции по теории государства и права. – М.: Наука, 1994. – С. 55.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2001 р.